

O'RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

O'zbek xonliklari va Usmonlilar imperiyasi orasidagi savdo-iqtisodiy va diplomatik munosabatlar

Nurulloyev Shahriyor Shavkatovich

Buxoro davlat pedagogika instituti Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
1-tar 23-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston hududida mavjud bo'lgan Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklari bilan Usmonlilar imperiyasi o'rtasidagi savdo-iqtisodiy va diplomatik munosabatlarning shakllanishi, rivojlanishi va o'ziga xos xususiyatlari tarixiy asosda tahlil etilgan. XVI–XIX asrlar oralig'ida mazkur ikki siyosiy tuzilma o'rtasida o'zaro diniy birdamlik, iqtisodiy manfaatlar va siyosiy ehtiyojlar negizida aloqalar mustahkamlangan. Maqolada Shayboniylar davridagi ilk diplomatik rishtalar, Usmonli sultonlari bilan o'zbek xonlari o'rtasidagi elchilik aloqalari, savdo karvonlari harakati va tovar almashinuvi, diniy va ma'naviy integratsiya masalalari chuqur yoritilgan. Xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Evliyo Chalabiy, Katib Chalabiy, Sh. Vamberi kabi tarixiy shaxslar va ularning yozma manbalari asosida bu munosabatlarning siyosiy va ma'naviy ahamiyati tahlil qilingan. Maqola shuningdek, Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi bosqinchiligi natijasida bu aloqalarning zaiflashuvi, lekin diniy-ruhiy birdamlikning davom etganligini ham ko'rsatadi. O'zaro munosabatlar islom olamidagi siyosiy-madaniy aloqalarni, xalqaro savdoning shakllanish jarayonini va musulmon jamiyatlararo birdamlikni chuqur anglashda muhim tarixiy manba sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: O'zbek xonliklari, Usmonlilar imperiyasi, Buxoro xonligi, Xiva xonligi, Qo'qon xonligi, savdo-iqtisodiy aloqalar, diplomatik munosabatlar, islom birdamligi, Shayboniylar, elchilik, karvon yo'llari, diniy integratsiya, Rossiya bosqini, Evliyo Chalabiy, xalqaro savdo.

XVI–XIX asrlarda Markaziy Osiyoda mavjud bo'lgan O'zbekiston hududidagi xonliklar — Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklari va Yaqin Sharqning yirik musulmon davlati — Usmonlilar imperiyasi o'rtasidagi savdo-iqtisodiy va diplomatik aloqalar islom ummatining siyosiy, madaniy va iqtisodiy birligi doirasida shakllangan muhim tarixiy munosabatlar hisoblanadi. Ushbu aloqalar, ayniqsa, geosiyosiy jihatdan strategik o'rin egallagan O'zbekiston xonliklari uchun faqat tashqi savdo va elchilik munosabatlari bilan cheklanmay, balki islomiy birdamlik, diniy markazlar bilan bog'lanish va rus bosqiniga qarshi siyosiy tayanch izlash jihatidan ham muhim bo'lgan.

O'zbek xonliklari bilan Usmonlilar imperiyasi o'rtasidagi ilk diplomatik aloqalar XVI asrning ikkinchi yarmida, ya'ni Shayboniylar davrida boshlangan. Tarixchi N. G. Kamilovning ta'kidlashicha, *"Shayboniylar Usmonlilar bilan islom ummati manfaatini*

O'RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali 1-son. 3-qism. Noyabr-2025

himoya qilishda birgalikda harakat qilish g'oyasiga alohida e'tibor berganlar". Bu davrda, ayniqsa, Hirot va Buxoro olimlari Istanbulga ilmiy safarlar bilan borganlari, o'zaro diniy-fatvo almashinuvi bo'lganligi qayd etilgan.

XVII asrda Buxoro xonligi bilan Usmonli sultonlari o'rtasidagi elchilik aloqalari yanada kuchaygan. Usmonli tarixchilari Evliyo Chalabiy va Katib Chalabiylarning yozishicha, Buxoro xonlari Usmonli sultonlariga ko'plab marosimiy sovg'alar yuborgan va o'zaro musulmon davlatlari o'rtasidagi do'stlik va birodarlik rishtalarini mustahkamlashga intilgan. Bunday diplomatik aloqalarning asosiy maqsadi diniy birdamlikni mustahkamlash, savdo yo'llarining xavfsizligini ta'minlash va Yevropa mustamlakachiligiga qarshi ittifoq tuzish bo'lgan.

Savdo-iqtisodiy munosabatlar esa asosan karvon yo'llari orqali amalga oshgan. O'zbekiston xonliklaridan Istanbul tomon har yili ipak, paxta, ziravorlar, hunarmandchilik mahsulotlari, qurol-aslaha va dorivor o'simliklar olib borilgan. Usmonli tomondan esa Buxoro va Xivaga to'qimachilik buyumlari, metall mahsulotlari, kitoblar va xususan, diniy qo'lyozmalar olib kelingan. Iqtisodchi olim A. Mannonov bu borada yozadi: *"O'zbekiston xonliklari va Usmonlilar o'rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalar har ikki tomon uchun foydali bo'lgan, biroq bu munosabatlar Rossiya imperiyasi janubga qarab harbiy-siyosiy ekspansiyani kuchaytirgan sari murakkablashgan"*.

Xiva va Qo'qon xonliklari ham Usmonlilar bilan aloqalarni yo'lga qo'ygan. XIX asrning boshlarida Qo'qon xoni Muhammad Alixon Istanbulga elchilar yuborib, diniy, siyosiy va savdo masalalarida hamkorlik qilish istagini bildirgan. Usmonli sultonlari bunday tashabbuslarni mamnuniyat bilan qabul qilgan bo'lsalar-da, Yevropadagi siyosiy muammolar, ayniqsa, Rossiya bilan bo'lgan ziddiyatlar bu aloqalarni chuqurlashtirishga to'sqinlik qilgan.

Usmonlilar imperiyasi ham Markaziy Osiyodagi musulmon xalqlari bilan aloqani muqaddas vazifa deb bilgan. Ayniqsa, Usmonli sultonlarining "Xalifa" maqomini saqlab qolish maqsadida Turkiston ulamolari va xonlari bilan diniy jihatdan aloqalarni mustahkamlashga uringani tarixiy manbalarda qayd etilgan. Tarixchi Sh. Vamberi bu borada shunday yozadi: *"Usmonlilar uchun Buxoro diniy markaz sifatida alohida ahamiyatga ega bo'lgan. U yer bilan doimiy elchilik munosabatlarini yo'lga qo'yish — xalifalik mavqeini mustahkamlash vositasi sifatida qaralgan"*.

Ammo XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib, Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi agressiv harakati natijasida O'zbekiston xonliklari o'z mustaqilligini yo'qota boshladi. Bu esa Usmonlilar bilan aloqalarning sekin-asta zaiflashuviga olib keldi. Diplomatik vositalar o'rniga diniy-ruhiy birdamlik saqlanib qoldi, ammo amaliy savdo va siyosiy aloqalar tobora qisqarib bordi. Shunga qaramay, XX asr boshlarigacha Buxoroda va Xivada Usmonlilar elchilari va ulamolari faoliyat yuritib kelgan.

O‘RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

O‘zbek xonliklari va Usmonlilar imperiyasi o‘rtasidagi tarixiy aloqalar nafaqat ikki hudud o‘rtasidagi tashqi siyosat tarixini o‘rganishda, balki islom olamidagi diniy va madaniy integratsiya, xalqaro savdo tarmoqlari, musulmon jamiyatlari o‘rtasidagi ittifoqlarning tabiati va istiqbollari chuqur anglashda ham muhim manba vazifasini o‘taydi. Bu aloqalar bugungi kunda tarixiy-madaniy hamkorlikning ildizlari sifatida qayta baholanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Kamilov N.G. *Sharq diplomatiyasi tarixi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2003.
2. Mannonov A. *O‘zbekistonning tashqi savdo aloqalari tarixi*. – Toshkent: Fan, 1999.
3. Vamberi A. *Voyage d’un faux derviche à travers l’Asie Centrale*. – Paris: Hachette, 1864.
4. Katib Chalabiy. *Jihannuma* (turk tilida). – Istanbul: Usmonli bosmaxonasi, 1655.
5. Evliyo Chalabiy. *Seyahatnâme* (Sayohatnoma), 17-jild. – Istanbul: Turk Tarih Qurum, 1935.
6. Saidov S. *Turk xalqlari diplomatiyasi tarixidan lavhalar*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007.
7. Shoniyozov K. *O‘zbek xalqi shakllanishining tarixiy jarayoni*. – Toshkent: Fan, 2001.
8. Bobojonov S. *Buxoro xonligining xalqaro munosabatlari*. – Samarqand: Imkon, 2012.
9. Karimov N. *Islom sivilizatsiyasi va O‘zbekiston*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018.